

УДК 342.56(477)

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2020-4.11>

Чорна С.З.,

суддя

Сихівського районного суду міста Львова

ORCID: 0000-0002-4225-9470

ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОЗАХИСНОЇ ФУНКЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

LEGISLATIVE REGULATION OF THE HUMAN RIGHTS FUNCTION OF THE JUDICIARY IN MODERN UKRAINE

Стаття присвячена дослідженню законодавчого закріплення правозахисної функції судової влади в Україні в сучасний період. Зазначено, що діяльність судової влади є одним із найефективніших засобів захисту прав людини і громадянина від порушень.

Стверджується, що судова форма захисту прав і свобод людини є найбільш пристосованою до повного, всебічного та об'єктивного виявлення фактичних обставин справи, причин правопорушень та встановлення об'єктивної істини.

Автором доводиться, що функція захисту прав і свобод людини в Україні реалізується судовою владою шляхом здійснення правосуддя, що виступає легальною процедурою здійснення органами судової влади функцій захисту прав і свобод людини й громадянина, розгляду та остаточного вирішення у встановленому законом порядку кримінальних, цивільних, адміністративних та інших справ.

Важливою засадою судового захисту прав і свобод людини визнано принцип верховенства права, втілення якого у сферу правозастосування забезпечує кожному право на судовий захист і справедливий суд. Принцип верховенства права розуміється як панування права в суспільстві, визначальна роль права у врегулюванні суспільних відносин, судова діяльність повинна бути спрямована на захист прав і свобод людини від посягань шляхом забезпечення своєчасного та якісного розгляду конкретних справ. У матеріальному аспекті верховенство права передбачає наявність правових стандартів охорони та захисту основних прав і свобод людини, із приводу дотримання яких суд приймає рішення. У процесуальному – суд визначає найбільш оптимальний спосіб організації судового захисту прав і свобод людини.

Зроблено висновок, що нормативною формою фіксації правозахисної функції судової влади в Україні є закріплення в Конституції та законах України права на судовий захист – юридично визнаної можливості кожної особи на основі норм Конституції звернутись до суду за захистом своїх порушених прав, свобод та законних інтересів. Закріплення права на судовий захист в Основному Законі є результатом імплементації міжнародно-правових норм, що проголошені в міжнародних актах та повинні сумлінно виконуватись.

Ключові слова: *судова влада, функції судової влади, правозахисна функція, права людини, судовий захист, гарантії судового захисту, правосуддя, доступ до правосуддя, принцип верховенства права.*

The article is devoted to the study of the constitutional consolidation of the human rights function of the judiciary in Ukraine. It is noted that the judiciary is one of the most effective means of protecting human rights from violations.

It is argued that the judicial form of protection of human rights and freedoms is best suited to the full, comprehensive and objective identification of the facts of the case, the causes of the offenses and the establishment of the objective truth.

The author proves that the function of protection of human rights and freedoms in Ukraine is exercised by the judiciary through the administration of justice, which is a legal procedure for the judiciary to exercise the functions of protection of human and civil rights and freedoms, consideration and final resolution of criminal, civil, administrative and other cases.

An important principle of judicial protection of human rights and freedoms is the principle of the rule of law, the implementation of which in the field of law enforcement ensures everyone the right to a fair trial. The principle of the rule of law is understood as the rule of law in society, the determining role of law in regulating social relations, judicial activity should be aimed at protecting human rights and freedoms from encroachment by ensuring timely and quality consideration of specific cases. In the material aspect, the rule of law presupposes the existence of legal standards for the protection and defense of fundamental human rights and freedoms, on the observance of which the court makes decisions. In procedural – the court determines the most optimal way to organize judicial protection of human rights and freedoms.

It is concluded that the normative form of fixing the human rights function of the judiciary in Ukraine is the enshrinement in the Constitution and laws of Ukraine of the right to judicial protection – legally recognized

ability of every person to go to court to protect their violated rights, freedoms and legitimate interests. The enshrinement of the right to judicial protection in the Basic Law is the result of the implementation of international legal norms, which are proclaimed in international acts and must be faithfully observed.

Key words: *judiciary, functions of the judiciary, law enforcement function, human rights, human freedoms, judicial protection, guarantees of judicial protection, justice, access to justice, principle of the rule of law.*

Вступ. Конституція України проголосила людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю в Україні, закріпила широке коло прав і свобод, та поклала обов'язок з гарантування, забезпечення й захист прав і свобод особи на державу (стаття 3 Конституції України [1]).

У реалізації цієї важливої державної функції беруть усі без винятку державні органи, проте лише судова гілка влади наділена провідною роллю у всьому правозахисному механізмі держави.

Проблемам функціонування судової гілки влади у сфері забезпечення реалізації конституційних прав і свобод людини та захисту у випадку їх порушення присвятили наукові праці такі українські вчені: В. Бойко, В.Д. Бринцев, В. Городовенко, В. Гринюк, М. Ковальова, А. Колодій, В. Кравченко, В. Маляренко, І. Марочкін, І. Михайловська, А. Олійник, П. Рабінович, С. Рабінович, Н. Сібільова, В. Стефанюк, М. Хавронюк, С. Шевчук та інші.

Водночас пошук шляхів, спрямованих на удосконалення діяльності судів щодо захисту конституційних прав і свобод особи в Україні, не припиняється.

Постановка завдання. Метою статті є науково-теоретичне дослідження закріплення правозахисної функції судової влади в законодавстві України.

Результати дослідження. Існування судової влади зумовлюється покладенням на неї особливої функції – правового захисту людини у суспільстві. Право на захист є складовою частиною самого суб'єктивного права разом із правом на власні дії, а також правом вимагати певної поведінки від зобов'язаних осіб. Це право може здійснюватись як за ініціативою особи, яка потребує захисту, так і за ініціативою уповноважених державних органів.

Діяльність судової влади є одним із найефективніших засобів захисту прав людини і громадянина від порушень. Її завдання – захист основних загальноновизнаних прав і свобод людини та відновлення справедливості.

Як влучно зауважував український вчений І. Марочкін, судовій владі відведена особлива роль у досягненні загальної мети правової держави, яка полягає у стримуванні найбільш брутальних посягань на свободу й особисту недоторканність людини і громадянина. Її роль у системі поділу державної влади зумовлена конституційними повноваженнями й соціальним призначенням цієї гілки державної влади. Основним призначенням судової влади в суспільстві автор називає захист прав і свобод людини та вирі-

шення на основі норм чинного законодавства конфліктів, що виникають у суспільстві [2, с. 29].

Правозахисна функція суду відображається у правосудді, змістом якого є захист прав, свобод та інтересів особи. Підтвердженням цієї тези є закріплене законодавцем пріоритетне завдання суду: «Суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» (ст. 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [3]).

Правосуддя – це специфічний вид державної діяльності, що здійснюється судом на підставі закону у встановленому ним порядку, полягає і розгляді та вирішенні судових справ з метою забезпечення гарантованих Конституцією України та законами прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства та держави, і завершується постановленням правосудного судового рішення, що має загальнообов'язковий характер [4, с. 29].

На наше переконання, правосуддя, що здійснюється судами, є найбільш ефективним способом захисту прав і свобод людини та громадянина. Судова форма захисту прав і свобод людини є найбільш демократичною й максимально пристосованою до повного, всебічного та об'єктивного виявлення фактичних обставин справи, причин виникнення правових спорів, вчинених правопорушень та встановлення об'єктивної істини. Суди наділені всіма необхідними повноваженнями для того, щоб реалізувати правозахисну функцію.

Правосуддя посідає особливе місце в системі гарантій захисту прав, свобод та законних інтересів, а доступ до нього є невід'ємною складовою частиною права на звернення до суду та необхідною передумовою його реалізації. З огляду на це багатьма вченими право на справедливий суд і доступ до суду аналізується в системі прав людини. На думку української вченої О. Овчаренко, це право належить до процесуальних прав-гарантій, закріплених на національному конституційному рівні, у забезпеченні яких держава зобов'язана відігравати помітну роль. Роль держави може полягати як у вчиненні активних дій, спрямованих на створення конкретних механізмів забезпечення цього права, так і в утриманні від учинення дій, що можуть створювати фактичних і правових перешкод у його реалізації [5, с. 52].

Функція захисту прав і свобод людини в Україні здійснюється судовою владою передусім шляхом здійснення правосуддя. У зв'язку із цим у науці конституційного права правосуддя переважно визначають як легальну процедуру здійснення органами судової влади функцій захисту прав і свобод людини й громадянина, розгляду та остаточного вирішення у встановленому процесуальним законом порядку кримінальних, цивільних, адміністративних та інших справ, згідно з Конституцією та законами України.

У національному законодавстві України прavoзахисна функція судової влади встановлена через закріплення гарантій судового захисту прав і свобод людини як в Основному Законі, так і чинних законах України. Зокрема, відповідно до ст. 55 Конституції України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [1]. Вказане право є абсолютним, і жодні обмеження права на судовий захист не допускаються. У зв'язку із цим держава зобов'язана виконати перед людиною як негативний обов'язок (утриматись від створення процесуальних перешкод для доступу до суду), так і позитивний обов'язок (забезпечити належний і ефективний доступ до правосуддя).

Незважаючи на те, що право на доступ до суду не закріплено на рівні Конституції України в буквальному розумінні, на наш погляд, про нього все ж таки можна і потрібно говорити як про право, гарантоване Основним Законом України, принаймні у контексті складового елемента права на судовий захист.

Підтвердженням цієї тези може слугувати системний аналіз положень конституційних норм, якими встановлено:

- захист прав і свобод людини і громадянина судом, гарантування кожному права на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (чч. 1, 2 ст. 55 Конституції України);

- право кожного після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (ч. 4 ст. 55 Конституції);

- належність до частини національного законодавства України чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ч. 1 ст. 9 Конституції України);

- закріплення Конституцією України положення про те, що права і свободи людини та громадянина не є вичерпними, а отже, їх перелік може бути доповнений (ч. 1 ст. 22 Конституції України) [1].

Сутнісний зміст права на судовий захист розкривається через його елементи. Системний аналіз положень Конституції України дозво-

ляє виявити низку норм, які закріплюють право на звернення до суду в окремих випадках:

- право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ч. 2 ст. 55 Конституції України);

- право в будь-який час оскаржити в суді своє затримання (ч. 5 ст. 29 Конституції України);

- судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе та членів своєї сім'ї і права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації (ч. 4 ст. 32 Конституції України) [1].

Як бачимо, у цьому випадку йдеться не про право на судовий захист як такий, оскільки зазначені положення підлягають застосуванню в конкретно визначених правовідносинах. Існує думка, що визнання принципу прямої дії Конституції України можна розглядати як форму закріплення права на судовий захист [6, с. 7].

У ч. 3 ст. 8 Основного Закону встановлено, що звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина гарантується безпосередньо на підставі Конституції України. Однак і це положення не можна розглядати як закріплення права на судовий захист, адже, по-перше, право на звернення до суду є лише одним з елементів права на судовий захист, а по-друге, ч. 2 ст. 8 гарантує право на звернення до суду лише на підставі самої Конституції України. До того ж Конституція містить низку статей, які вимагають наявності судового рішення для обмеження певного права. Так, відповідно до ч. 2 ст. 29 Конституції України ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом.

Згідно з ч. 2 ст. 30 Конституції вмотивоване рішення суду необхідне і при проникненні до житла чи до іншого володіння особи, проведенні в них огляду чи обшуку. Це положення є гарантією забезпечення кожному недоторканності житла, що закріплене в ч. 1 ст. 30 Основного Закону [1].

Частина 3 статті 47 Конституції України встановлює, що ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду. Принцип непорушності права приватної власності, закріплений у ч. 4 ст. 41 Конституції України, забезпечується в тому числі конституційною вимогою частини 6 цієї ж статті щодо можливості застосування конфіскації майна виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом. Конституція України вимагає судового рішення і для обмеження деяких політичних прав. Так, відповідно до ч. 4 ст. 37 Конституції України заборона діяльності об'єднань громадян здійснюється лише в судовому порядку.

Частина 2 статті 39 Основного Закону встановлює, що обмеження реалізації права громадян збиратися мирно, без зброї, і проводити збори, мітинги, походи та демонстрації може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку: з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Окремо слід розглянути положення ч. 1 ст. 62 Конституції України, відповідно до якого особа вважається невинною у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вина не буде доведена в законному порядку і встановлена обвинувальним вирокком суду (принцип презумпції невинуватості) [1].

Згідно із правовою позицією Конституційного Суду України, викладеною у Рішенні у справі щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб від 7 травня 2002 р. № 8-рп/2002, судовий захист прав і свобод людини і громадянина необхідно розглядати як вид державного захисту прав і свобод людини і громадянина. І саме держава бере на себе такий обов'язок відповідно до частини другої статті 55 Конституції України. Право на судовий захист передбачає і конкретні гарантії ефективного поновлення в правах шляхом здійснення правосуддя. Відсутність такої можливості обмежує це право. А за змістом ч. 2 ст. 64 Конституції України право на судовий захист не може бути обмежено навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану (абз. 14 ч. 3 Рішення Конституційного Суду України [7]).

В іншому Рішенні Конституційного Суду України від 12 квітня 2012 р. № 9-рп/2012 у справі про рівність сторін судового процесу зазначено: «Ніхто не може бути обмежений у праві на доступ до правосуддя, яке охоплює можливість особи ініціювати судовий розгляд та брати безпосередню участь у судовому процесі, або позбавлений такого права» (п. 2.3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України [8]).

У контексті змісту статті 55 Конституції України Конституційний Суд прийняв низку інших рішень з питань реалізації громадянами права на доступ до суду і правосуддя. Зокрема, слід згадати Рішення від 25 листопада 1997 р. № 6-зп у справі громадянки Г.П. Дзюби щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи Конституційний Суд підтверджує конституційне право кожного на безпосереднє звернення до суду (пункт 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України) [9].

У Рішенні Конституційного Суду України від 25 грудня 1997 р. № 9-зп у справі за зверненням жителів міста Жовті Води вказується: «Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв чи скарг, які відповідають встановленим законом вимогам, є порушенням права на судовий захист, яке відповідно до ст. 64 Конституції України не може

бути обмежене (пункт 2 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України [10]).

Необхідно підкреслити, що питання доступності до правосуддя є надзвичайно актуальним і сьогодні, адже його вирішення потребує вжиття заходів організаційного характеру, а також матеріального, фінансового забезпечення, вирішення інших важливих питань у сфері реалізації судової реформи.

Важливим для здійснення правосуддя, а тому і для здійснення правозахисної функції судової влади, є закріплення Основним Законом України принципу верховенства права: «Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується» (ч. 2 ст. 8 Конституції України); «Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується» (ч. 2 ст. 8 Конституції України) [1].

Проаналізувавши закріплені у Конституції вимоги верховенства права та правової держави, відомий український вчений М. Козюбра зазначив, що у положеннях Основного Закону зафіксовано переважну більшість таких вимог, зокрема вимогу «неможливості відмовити у правосудді» (ч. 2 ст. 55, ч. 2 ст. 124 та ін.)» [11, с. 6].

Підтримуючи зазначену вище точку зору, зауважимо, що парадигма розуміння правозахисної функції судової влади перебуває у прямій залежності від сприйняття та застосування конституційного та загальноправового принципу верховенства права в правозастосовній діяльності, тобто в діяльності судів зі здійснення правосуддя.

У сучасній науковій юридичній літературі принцип верховенства права («Rule of Law») здебільшого розуміють як панування права в суспільстві, визначальну роль права у врегулюванні суспільних відносин, діяльності державних і недержавних організацій, соціальних груп і об'єднань. Цей принцип як засада конституційної правової держави полягає, насамперед, у зв'язаності держави правом, належному функціонуванні та обмеженні влади правом, насамперед, правами й основоположними свободами людини.

Як зауважив А. Селіванов, конституційно-правовий зміст принципу верховенства права наповнений не абстрактними уявленнями вченого про його абсолютне значення, а має цілком реальне втілення у кожній конституційній нормі, власне через які громадяни отримують законну можливість вимагати від держави справедливості, рівності всіх перед законом, демократичних засад функціонування влади тощо [12, с. 11].

Деякі питання застосування принципу верховенства права розкриваються в Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 1 жовтня 1996 р. № 9. Дається роз'яснення: «Відповідно до ст. 8 Конституції в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституційні права та свободи людини та громадянина є безпосередньо діючими. Вони визначають цілі та зміст законів та інших нормативно-правових актів, зміст і спрямованість діяльності органів законодавчої та виконавчої влади, органів місцевого самоврядування і забезпечуються захистом правосуддя. Виходячи із принципу верховенства права і гарантування Конституцією судового захисту конституційних прав і свобод, судова діяльність має бути спрямована на захист цих прав і свобод від будь-яких посягань шляхом забезпечення своєчасного та якісного розгляду конкретних справ» (абз. 2 пункту 1). У пункті 2 вказується, що «...судові рішення мають ґрунтуватися на Конституції, а також на чинному законодавстві, яке не суперечить їй» [13].

Окрім того, як зазначає О. Пасенюк, вимоги принципу верховенства права мають як матеріально-правове, так і процесуальне значення [14, с. 120]. Матеріальний аспект верховенства права полягає в тому, що в правовій системі повинні існувати чіткі стандарти, що визначають суть позитивного права, тобто це панування права певного змісту, що відповідає стандартам основоположних прав і свобод людини. Здійснюючи правовий захист людини, суд дає свій висновок з приводу змісту матеріального природного права. Із процесуальної точки зору, сутність верховенства права під час полягає в тому, що, з одного боку, в суспільстві повинні існувати норми, яких беззастережно дотримуються усі без винятку суб'єкти відносин, існує усталена практика реалізації юридичних норм, а з іншого – у сфері здійснення правосуддя – суд визначає найоптимальніший спосіб організації судового захисту прав і свобод людини.

С. Лунін вважає, що сутність права на судовий захист полягає в тому, що воно відноситься до правового статусу, закріпленого і гарантованого Конституцією України, характеризуючи при цьому правове положення громадян у системі політико-економічної та соціальної організації суспільства. Право громадянина на захист суб'єктивних прав та інтересів може бути реалізоване шляхом звернення до спеціального органу держави – суду, позаяк судова система створюється заради захисту суб'єктивних прав та законних інтересів громадян і юридичних осіб. Тобто поняття права на судовий захист має комплексний характер і містить у собі основні елементи правосуддя, зокрема:

1) закріплену законом можливість особи звернутися до суду з вимогою про захист її порушеного права;

2) орган правосуддя, здійснюючи судочинство у відповідній формі, у такий спосіб реалізує судову владу;

3) право здійснювати правосуддя належить тільки судовим органам, оскільки присвоєння функцій правосуддя кимось іншим, а також делегування функцій судів, не допускається;

4) необхідність установлення юридичного і фактичного обґрунтування в суді заявленої вимоги шляхом реалізації конституційних та законодавчих норм щодо змагальності [15, с. 10].

Отже, можна зробити висновок, що право на судовий захист є комплексною правовою категорією, що означає наявність можливості у будь-якої особи на основі норм чинного процесуального законодавства звернутись за захистом своїх порушених прав, свобод та законних інтересів до органів судової влади.

Висновки. Серед усіх функцій судової влади правозахисна функція є пріоритетною, що пояснюється такими аргументами: по-перше, саме зі здійсненням цієї функції пов'язують виокремлення судової гілки влади в системі державного механізму, якій відводиться збалансовуюча і стабілізуюча роль; по-друге, інші функції судової влади є похідними від неї, вторинними функціями.

Судова форма захисту є вищою і найбільш ефективною формою захисту суб'єктивних прав, свобод і інтересів, що забезпечує кожній людині максимум процесуальних гарантій. Тому право на судовий захист виступає засобом забезпечення передбаченої законом можливістю людини звертатися до органів правосуддя за захистом з метою відновлення порушеного права, вжиття заходів для недопущення таких порушень у майбутньому та притягнення правопорушників до юридичної відповідальності.

Ключовою засадою судового захисту прав і свобод людини є принцип верховенство права, втілення якого у сферу правозастосування забезпечує кожному право на справедливий суд. У матеріальному аспекті верховенство права передбачає наявність правових стандартів охорони та захисту основних прав і свобод людини, з приводу дотримання яких суд приймає рішення. У процесуальному – суд визначає найбільш оптимальний спосіб організації судового захисту прав і свобод людини.

Нормативною формою об'єктивації правозахисної функції судової влади в Україні є закріплення в Конституції та законах України права на судовий захист – юридично визнаної можливості кожної особи на основі норм Конституції звернутись до суду за захистом своїх порушених прав, свобод та законних інтересів. Закріплення права на судовий захист в Основному Законі є результатом імплементації міжнародно-правових норм, що проголошені в міжнародних актах та повинні сумлінно виконуватись.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 жовтня 1996 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Судова влада: монографія / І.Є. Марочкін та ін.; за заг. ред. І.Є. Марочкіна. Харків : Право, 2015. 792 с.
3. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 червня 2016 р. №1402-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
4. Судові та правоохоронні органи України : навчальний посібник / М.В. Ковалів та ін. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2016. 388 с.
5. Овчаренко О.М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації: Монографія. Харків : Право, 2008. 304 с.
6. Оніщук М. Верховенство Конституції України як засадничий принцип правової держави. *Віче*. 2010. № 18. С. 6–9.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб від 7 травня 2002 р. № 8-рп/2002. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-02#Text>.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі про рівність сторін судового процесу від 12 квітня 2012 р. № 9-рп/2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#Text>.
9. Рішення Конституційного Суду України у справі громадянки Дзюби Г.П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи від 25 листопада 1997 р. № 6-зп. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-97#Text>.
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за зверненням жителів міста Жовті Води від 25 грудня 1997 р. № 9-зп. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#Text>.
11. Козюбра М.І. Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Юридичні науки*. 2007. Том. 64. С. 3–9.
12. Селіванов А.О. Конституційна юрисдикція: поняття, зміст, принцип верховенства права, правові позиції по справах прав людини і конституційних конфліктів у сфері публічної влади: монографія. Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2008. 120 с.
13. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 жовтня 1996 р. № 9. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96#Text>.
14. Пасенюк, О. М. Верховенство права як принцип адміністративного судочинства / *Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики*: у двох книгах / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. Київ : Конус–Ю, 2008. Книга друга: Принцип верховенства права у діяльності держави та в адміністративному праві / Відп. ред. В.Б. Авер'янов. 314 с.
15. Лунін С.В. Принцип змагальності сторін як гарантія ефективного судового захисту. *Часопис Академії адвокатури України*. 2011. № 10(1). С. 10–17.